

Άρθρο δημοσιευμένο στο Σκούρτου, Ε. (επιμ.) (2000) *Τετράδια Νάξου-διγλωσσία*,
Ρόδος: Παν/μιο Αιγαίου

Η εναλλαγή κωδίκων:

μια δυναμική και πολυδιάστατη διγλωσσική πρακτική

Ρούλα Τσοκαλίδου*

Εισαγωγή

Η χρήση δύο ή περισσότερων γλωσσών στην ίδια επικοινωνιακή πράξη αποκαλείται "εναλλαγή κωδίκων" (Hasselmo, 1970, Blom & Gumperz, 1972, Poplack & Sankoff, 1988). Είναι μία ισχυρή επικοινωνιακή πρακτική που καταλαμβάνει κεντρική θέση στην ανάλυση του δίγλωσσου λόγου. Το δίγλωσσο άτομο, σύμφωνα με τη σύγχρονη βιβλιογραφία, ορίζεται ως αυτό που μπορεί να παράγει ολοκληρωμένες προτάσεις με σημασία σε δύο (ή περισσότερες) γλώσσες (Haugen, 1953, Clyne, 1967, Bettoni, 1981, Pauwels, 1983, Romaine, 1989). Το άτομο αυτό δεν αποτελεί σύνολο δύο μονόγλωσσων αλλά έχει μοναδικό και ιδιαίτερο γλωσσικό χαρακτήρα. Αναπτύσσει τις ικανότητές του στις δύο γλώσσες ανάλογα με τις ανάγκες του και τις απαιτήσεις του περιβάλλοντός του. Χρησιμοποιεί τις γλώσσες του, μαζί ή χωριστά, για διαφορετικούς σκοπούς, σε διαφορετικούς τομείς της ζωής και με διαφορετικούς συνομιλητές/τριες (Grosjean, 1990:107). Η παρατήρηση αυτή είναι σημαντική και μας οδηγεί στον κεντρικό άξονα του θέματος που διαπραγματευόμαστε, δηλαδή στην εναλλαγή του κώδικα (ή ΕΚ για συντομία) ως μία δυναμική και πολυδιάστατη διγλωσσική πρακτική.

Πέρα από την ανάλυση του δίγλωσσου λόγου, η μελέτη της ΕΚ διαφωτίζει γενικότερα τη γλωσσική χρήση και ποικιλομορφία κάθε γλωσσικής κοινότητας (Hornvath, 1985). Παραδείγματος χάρη, μέσα από την κατανόηση της ΕΚ καθίσταται ευκολότερη και πλουσιότερη η μελέτη της εναλλαγής του ύφους (style-shifting) γενικότερα. Επίσης, θέση αυτού του άρθρου είναι ότι η ΕΚ στο δίγλωσσο λόγο γίνεται το μέσο της διατήρησης της ασθενούς, κατά περίπτωση, γλώσσας ή ποικιλίας και ότι η κατανόηση των ποικίλων διαστάσεων της ΕΚ μάς επιτρέπει να προβλέψουμε και να διασφαλίσουμε καλύτερα τη διατήρηση των ασθενών γλωσσών.

Παρακάτω θα αναδείξουμε, μέσα από τη βιβλιογραφία και πορίσματα ερευνών σε δίγλωσσες κοινότητες, τόσο κάποιες σημαντικές επικοινωνιακές λειτουργίες της ΕΚ, όσο και τις προεκτάσεις της σε κοινωνικοπολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο, αφού αναφερθούμε πρώτα στα είδη της εναλλαγής του κώδικα που έχουν καταγραφεί στη

βιβλιογραφία και στα συγγενικά προς αυτήν θέματα και φαινόμενα στο δίγλωσσο λόγο.

Είδη EK και συναφή φαινόμενα

Η εναλλαγή του κώδικα μπορεί να γίνεται μέσα στην ίδια πρόταση, οπότε αποκαλείται ενδοπροτασιακή, ή ανάμεσα σε προτάσεις στην ίδια επικοινωνιακή πράξη, δηλαδή να είναι διαπροτασιακή. Επίσης, σύμφωνα με κάποιες έρευνες, η EK μπορεί να είναι και ενδολεξική, δηλαδή να γίνεται μέσα στην ίδια λέξη (Nishimura, 1985). Στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν προταθεί και άλλα είδη εναλλαγής του κώδικα, όπως η επισημειωμένη ή ομαλή EK, ανάλογα με το αν σημειώνεται κάποιος δισταγμός ή όχι στον λόγο του δίγλωσσου ατόμου που αλλάζει κώδικα (Poplack, 1980). Επίσης, η EK μπορεί να είναι ολική (overall switching), δηλαδή να παρουσιάζεται συνεχώς στην ίδια επικοινωνιακή πράξη, σε βαθμό που οι λειτουργίες της να αλληλοεπικαλύπτονται και αμαρκάριστη ή στιγματισμένη/μαρκκαρισμένη (marked/unmarked) (Myers-Scotton, 1988), δηλαδή να αποτελεί αποδεκτή και ευρέως διαδεδομένη επικοινωνιακή πρακτική ή όχι, αντίστοιχα. Συνήθως η ολική EK είναι αμαρκάριστη και αναφέρεται σε παγιωμένες διγλωσσικές πρακτικές. Τα είδη αυτά της EK θα αναλυθούν παρακάτω μέσα από παραδείγματα.

Διγλωσσικά φαινόμενα, συναφή προς την EK, που έχουν μελετηθεί στη βιβλιογραφία είναι η μεταφορά (transference) στοιχείων, ο δανεισμός λέξεων (borrowing) από τη μια γλώσσα στην άλλη, η εναλλαγή του ύφους (style-shifting) -μονόγλωσση και δίγλωσση- και η χρήση λέξεων που λειτουργούν ως “σκανδάλη” (triggering), προκαλώντας συχνά την EK. Οι λέξεις αυτές (Clyne, 1967, 1982) μπορεί να είναι κύρια ονόματα (π.χ. ονόματα πόλεων μιας χώρας), λεξικές μεταφορές (π.χ. καθιερωμένα δάνεια) από τη δεύτερη γλώσσα, σχεδόν ομόηχες λέξεις (π.χ. κανάλι-canal), καθώς και λέξεις αποτελούμενες από μορφήματα δύο γλωσσών (π.χ. shop με την αγγλική ρίζα "shop" και την ελληνική κατάληξη «-ι»). Για τις ανάγκες αυτού του άρθρου, τέτοιες μικτής προέλευσης λέξεις αντιμετωπίζονται ως περιπτώσεις EK, οι οποίες αν και, δομικά, είναι μορφολογικές μεταφορές, λειτουργικά, ανήκουν στο δίγλωσσο επικοινωνιακό κώδικα.

Η μεταφορά γλωσσικών στοιχείων από τη μία γλώσσα στην άλλη εκδηλώνεται κυρίως στο επίπεδο του λεξιλογίου αλλά παρατηρείται και στα επίπεδα της σημασιολογίας, της σύνταξης, της γραμματικής και της πραγματολογίας. Η EK μπορεί να θεωρηθεί πολλαπλή μεταφορά στοιχείων, μια μεταφορά που οδηγεί στην αλλαγή της γλώσσας. Επίσης, ο διαχωρισμός της EK από τα δάνεια και τη μεταφορά λεξημάτων δεν είναι πάντα εύκολος. Στη βιβλιογραφία (Gardner-Chloros, 1984) προτείνεται το κριτήριο της αφομοίωσης του δανείου ή του λεξήματος της δεύτερης γλώσσας στους κανόνες της πρώτης, ενώ ένα στοιχείο που εμφανίζεται επανειλημμένα στην πρώτη γλώσσα μπορεί να θεωρείται δάνειο και όχι στοιχείο EK. Άλλος τρόπος διαχωρισμού της EK από τη χρήση των δανείων είναι η κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η EK έχει εξωγλωσσικές

προεκτάσεις οι οποίες δεν υφίστανται στα δάνεια. Παρακάτω θα αναφερθούμε στις λειτουργίες της ΕΚ ως έναν ισχυρό κώδικα δίγλωσσης επικοινωνίας με πολιτικές/ιδεολογικές προεκτάσεις σε πολυγλωσσικό και πολυπολιτισμικό επίπεδο.

Επίπεδα ανάλυσης της Εναλλαγής Κωδίκων

Η ανάλυση του φαινομένου της ΕΚ, όπως είπαμε και προηγούμενως, έχει πλέον καταλάβει κεντρική θέση στον χώρο της επαφής των γλωσσών (language contact) και της διγλωσσίας. Οι περισσότερες, όμως, αναλύσεις του φαινομένου αυτού περιστρέφονται γύρω από τους γραμματικούς περιορισμούς που υφίστανται κατά την εναλλαγή από μία γλώσσα σε μια δεύτερη και τις ψυχογλωσσολογικές προεκτάσεις της ΕΚ για το δίγλωσσο άτομο. Ταυτόχρονα έχουν προταθεί μοντέλα για την εξακρίβωση της γλώσσας βάσης (base ή matrix language), δηλαδή της γλώσσας που παρέχει το γενικότερο πλαίσιο, και της προστιθέμενης γλώσσας (embedded language), της οποίας στοιχεία εισέρχονται στη γλώσσα-βάση για να συμπληρώσουν το δίγλωσσο λόγο (Myers-Scotton, 1990). Η ανάλυση, όμως, που εστιάζει το ενδιαφέρον της στη γραμματική ταξινόμια που διέπει το φαινόμενο της ΕΚ, συνδέοντάς την κυρίως με τη γλωσσική ικανότητα του δίγλωσσου ατόμου, παραλείπει συχνά να εξετάσει τους κοινωνιογλωσσολογικούς και ατομικούς παράγοντες που υπεισέρχονται και καθορίζουν τη διαμόρφωση και φύση της ΕΚ. Η Gardner-Chloros (1995), με αφετηρία τον παραπάνω προβληματισμό, προτείνει μια αντιμετώπιση της ΕΚ που να υπερβαίνει τους περιορισμούς των εξωτερικών κανόνων και να αναδεικνύει την ποικιλομορφία του δίγλωσσου λόγου καθώς και τη συμβολική διάσταση της ΕΚ.

Ο Gumperz (1982) είναι εκείνος που εγκαινίασε τη σημασιολογική προσέγγιση της ΕΚ, ακυρώνοντας έτσι την αντιμετώπισή της ως αποτέλεσμα γλωσσικής ημιμάθειας ή αγενούς συμπεριφοράς από τη μεριά των δίγλωσσων. Ο ίδιος πρότεινε τον διαχωρισμό της ΕΚ σε περιστασιακή και μεταφορική, όπου η πρώτη καθορίζεται από το περιβάλλον, τη συγκεκριμένη δραστηριότητα και τους συνομιλητές/τριές μας, και η δεύτερη υπερβαίνει τους εξωτερικούς παράγοντες και εκφράζει τις στάσεις του δίγλωσσου ατόμου. Συγκεκριμένα, ο ίδιος προτείνει μια σειρά από επικοινωνιακές λειτουργίες της ΕΚ. Οι κυριότερες λειτουργίες της ΕΚ έχουν να κάνουν με τις δυνατότητες που μας παρέχει να επιλέγουμε τον ακροατή/τρια μας, να δίνουμε έμφαση στα λεγόμενά μας, να κάνουμε καλύτερες επεξηγήσεις, να αναπτύσσουμε το θέμα μας, να κάνουμε τον λόγο μας περισσότερο προσωπικό ή ουδέτερο και να εκπροσωπούμε καλύτερα τον ιδιωτικό ή το δημόσιο χώρο μας. Στις παραπάνω μπορούμε να συμπληρώσουμε την δυνατότητα που μας παρέχεται μέσω της ΕΚ να βρούμε διέξοδο από μία δύσκολη θέση, να κάνουμε το «χρέος» μας στην «ασθενή» αλλά σημαντική για μάς γλώσσα και, γενικότερα, να αναφερθούμε στα πολιτισμικά στοιχεία που επιλέγουμε να φέρουμε στο προσκήνιο μία δεδομένη στιγμή, ενώ ταυτόχρονα δίνουμε χρώμα και το επιθυμητό ύφος στον λόγο μας. Η λειτουργία της ΕΚ ως μέσου εκπλήρωσης «φόρου τιμής» στην «άλλη» μας γλωσσική και πολιτισμική ταυτότητα είναι μία κεντρική λειτουργία που συνδέει τις επικοινωνιακές

ανάγκες με τη στάση και τις προτεραιότητες των μελών μίας εθνοτικής ομάδας. Από την έρευνά μου στην ελληνο-αυστραλιανή κοινότητα προέκυψε ότι οι δίγλωσσοι άντρες, που γενικά χρησιμοποιούν την ΕΚ λιγότερο από τις δίγλωσσες γυναίκες και κυρίως για να εκφράσουν έντονα συναισθήματα, συχνά χρησιμοποιούν την ασθενή τους γλώσσα «για να μην ξεχάσουν την καταγωγή τους» (Τσοκαλίδου, 1994).

Επομένως, σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης, η ΕΚ αποτελεί το μέσο έκφρασης της γλωσσικής επιλογής του δίγλωσσου ατόμου στο πλαίσιο μίας συγκεκριμένης επικοινωνιακής περίπτωσης. Η γλωσσική μας επιλογή (language choice) όμως είναι προϊόν της αλληλεπίδρασης των άμεσων αναγκών της επικοινωνιακής περιστασίας στην οποία βρισκόμαστε, των ατομικών μας αναγκών και της ταυτότητάς μας όπως εμείς οι ίδιοι την ορίζουμε. Σύμφωνα με τον Le Page (1985) η γλωσσική επιλογή των δίγλωσσων σημασιοδοτεί την επιλογή της ταυτότητας που επιθυμεί το δίγλωσσο άτομο να φέρει στην επιφάνεια σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Η συνεχής αλλαγή γλωσσικού κώδικα, που δηλώνει η ΕΚ, εκφράζει τη ρευστή φύση της ατομικής και κοινωνικής ταυτότητάς μας. Αυτή η διαπίστωση απαιτεί μια προσεκτικότερη ανάλυση της ΕΚ, ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης. Το δίγλωσσο άτομο δεν χρειάζεται να επιλέξει την μία από τις δύο (ή περισσότερες) γλώσσες-ταυτότητές του αλλά έχει διττά δικαιώματα και υποχρεώσεις, άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, που μόνο η ΕΚ μπορεί να τα εκφράσει με την απαραίτητη επάρκεια. Η ΕΚ γίνεται η γλωσσική νόρμα των δίγλωσσων. Θα απαιτηθεί, όμως, ένα τρίτο επίπεδο ανάλυσης για να μας δείξει τη σημασία της σε ιδεολογικό/πολιτικό επίπεδο. Τα τρία επίπεδα ανάλυσης που προτείνονται θα γίνουν περισσότερο εμφανή μέσα από τα παραδείγματα και την ανάλυση που ακολουθούν.

Παραδείγματα και ανάλυση της ΕΚ

Τα παραδείγματα που σχολιάζονται παρακάτω προέρχονται από αποσπάσματα δίγλωσσου λόγου, ελληνικά-αγγλικά (δίγλωσσα άτομα ελληνο-αυστραλιανής καταγωγής) (Τσοκαλίδου, 1994) και ελληνικά-αραβικά (δίγλωσση κοινότητα ελληνο-λιβανέζικης καταγωγής). Χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: στα πορίσματα επιτόπιας έρευνας στις αντίστοιχες κοινότητες που εστιάζονται στον προφορικό δίγλωσσο λόγο (Α) και σε δείγματα του έργου ελληνο-αυστραλιανού ποιητή που χρησιμοποιεί την ΕΚ στον γραπτό λόγο (Β). Η επιτόπια έρευνα που προηγήθηκε των δεδομένων σχεδιάστηκε με βάση τη συμμετοχική παρατήρηση των δίγλωσσων κοινοτήτων σε βάθος και με μακροσκοπική προοπτική. Οι κωδικοί που προσδίδονται στους συμμετέχοντες αναφέρονται στο φύλο τους (Θ=θηλυκό) και στον αριθμό της μαγνητοφώνησης. Τα παραδείγματα ακολουθούν αποδόσεις στα ελληνικά (ή στην κρητική διάλεκτο), στις οποίες υπογραμμίζονται οι αραβικές ή αγγλικές, αντίστοιχα, λέξεις του πρωτοτύπου. Με πλάγια γράμματα αποδίδονται οι μικτής προέλευσης λέξεις-ΕΚ.

A. Παραδείγματα προφορικού δίγλωσσου λόγου

Ελληνο-αραβική ΕΚ

1. «Προτού οι άνθρωποι ήτανε mabsoutin. Εμείς χαέρια δεν έχουμε abadan πράμα»

(=Προτού οι άνθρωποι ήταν ευτυχισμένοι. Εμείς χαέρια δεν έχουμε καθόλου πράμα)

(Θ1.1.)

2. «Τηλεφώνησε ίnu στις πέντε του μηνός πρέπει να είμαι εκεί »

(=Τηλεφώνησε ότι στις πέντε του μηνός πρέπει να είμαι εκεί)

3. «Τραγουδάει yunenika...Τον εξέρουνε οι yunenides και τον εθέλουνε.

Δεν γροικώ yunenika»

(=Τραγουδάει ελληνικά. Τον εξέρουνε οι έλληνες και τον εθέλουνε. Δεν γροικώ ελληνικά) [εννοεί ότι μιλάει μόνο κρητικά]

4. «Η θυγατέρα μ κατέει, bas γναντίζ μα δε μιλάει»

(=Η θυγατέρα μ κατέει, μόνο γναντίζ μα δε μιλάει)

(Θ.2.1)

Τα παραπάνω αποσπάσματα, από την αραβο-κρητική κοινότητα του Βόρειου Λιβάνου, προέρχονται από δίγλωσσα άτομα τέταρτης γενιάς. Η ΕΚ έχει κατεύθυνση από τα ελληνικά (κρητική διάλεκτο), τη γλώσσα-βάση, προς τα αραβικά, την προστιθέμενη γλώσσα, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις μεσολαβεί και η ποικιλία που συνδυάζει τις δύο προηγούμενες. Οι λέξεις «yunenika» και «yunenides» αποτελούνται από την αραβική ρίζα «yunen» (=Ελλάδα) και τις ελληνικές καταλήξεις «-ικά» και «-ηδες», αντίστοιχα. Οι «ορθές» αντίστοιχες λέξεις θα ήταν είτε «ελληνικά» και «Έλληνες» είτε «yuneni» και «yuneniyin». Αναλύοντας τις λειτουργίες της ΕΚ στα παραπάνω παραδείγματα, βλέπουμε ότι στο παράδειγμα Α.1 η ΕΚ δίνει έμφαση στο περιεχόμενο της δήλωσης (abadan πράμα), αφού και οι δύο

λέξεις έχουν αντίστοιχη σημασία. Η σημασία όμως της ΕΚ δεν βρίσκεται στις συγκεκριμένες λέξεις που χρησιμοποιούνται στα αραβικά αλλά στη συνολική σύνθεση του δίγλωσσου λόγου που εκφράζει τις ανάγκες του δίγλωσσου ατόμου. Έτσι μπορεί να γίνει κατανοητή η ΕΚ στα αραβικά για κάποιες λέξεις, π.χ. «inu» (A.2), "mabsutin", "bas" (A.4), δηλαδή, ως αναπόσπαστο μέρος του δίγλωσσου λόγου. Η ΕΚ είναι η μη-μαρκαρισμένη (unmarked) χρήση του λόγου και η κατανόησή της ως τέτοια είναι πολύ σημαντική και ξεπερνάει τα όρια της αντιμετώπισής της ως περιστασιακή ή μεταφορική, κατά το πρότυπο του Gumperz (1982). Η ανάλυση αυτή γίνεται περισσότερο εμφανής μέσα από το επόμενο παράδειγμα (A.5).

Ελληνο-αγγλική ΕΚ

5. «She is so set in her ways, you know, like "έτσι έμαθα από μικρή, δε μπορώ ν'αλλάξω τώρα» you know, of course she can, «μπορείς ν'αλλάξεις», «όχι, όχι, όχι, πρέπει να» like she is so "πρέπει να μαγειρέσω, πρέπει να πλύνω τα ρούχα, πρέπει να σιδερώσω», «mum sit down, κάτσε κάτω, πιες έναν καφέ» you know she says "όχι, όχι, όχι, έχω δουλειά, έχω δουλειά». It's terrible." (Θ14)

(=Είναι τόσο απόλυτη στις συνήθειές της, ξέρεις, «έτσι έμαθα από μικρή, δε μπορώ ν'αλλάξω τώρα», ξέρεις, φυσικά μπορεί «μπορείς ν'αλλάξεις», «όχι, όχι, όχι, πρέπει να» είναι τόσο «πρέπει να μαγειρέσω, πρέπει να πλύνω τα ρούχα, πρέπει να σιδερώσω», «μαμά κάτσε κάτω, κάτσε κάτω, πιες έναν καφέ», ξέρεις, λέει «όχι, όχι, όχι, έχω δουλειά, έχω δουλειά». Είναι φοβερό.)

Η ολική ΕΚ (overall switching) που παρατηρείται στο παραπάνω παράδειγμα δηλώνει τη συνεχή εναλλαγή των προτεραιοτήτων της ομιλήτριας και την αλληλεπίδραση και σύγκλιση των γλωσσικών και κοινωνικών ταυτοτήτων της, όπως τις αποκαλεί η Myers-Scotton (1988). Οι ταυτότητες αυτές, βέβαια, δεν αποτελούν σταθερές αξίες αλλά, μέσα από τις εμπειρίες μας, ανασχηματίζονται διαρκώς (Cummins, 1999). Σε επίπεδο επικοινωνιακών λειτουργιών, οι περισσότερες εκφάνσεις της ΕΚ έχουν ως σκοπό την παραπομπή στα λεγόμενα άλλου ατόμου (συγκεκριμένα, εδώ η ομιλήτρια αναφέρεται στη μητέρα της). Επίσης, είναι ένα παράδειγμα όπου ο διαχωρισμός της γλώσσας-βάσης από την προστιθέμενη γλώσσα είναι δύσκολος αλλά, κυρίως, ανώφελος. Η επικοινωνία δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο μέσα από τη ολική εναλλαγή ή μίξη των κωδίκων (overall switching, Myers-Scotton, 1988) που εκφράζουν τόσο τις επικοινωνιακές ανάγκες όσο και τη σύνθετη ταυτότητα του δίγλωσσου ατόμου. Για τον λόγο αυτό, η πρώτη ΕΚ στο παραπάνω παράδειγμα παραπέμπει στο χώρο της οικογένειας και στη σχέση της ομιλήτριας με την μητέρα της. Η σχέση αυτή φαίνεται να διαμορφώνεται με βάση την ελληνική γλώσσα και με επανειλημμένη ΕΚ στα αγγλικά ("mum, sit down, κάτσε κάτω, πιες έναν καφέ»). Η ταυτόχρονη χρήση των δύο κωδίκων, στην

επικοινωνία των δύο γυναικών, εκφράζει την επικοινωνία των δύο γενιών και το γεφύρωμα των δύο πολιτισμών που έρχονται σε επαφή. Η δίγλωσση ομιλήτρια εδώ, μέσω της ΕΚ, μπορεί να αναφέρεται ταυτόχρονα στον ιδιωτικό και στο δημόσιο χώρο, να προσδίδει αμεσότητα και χρώμα στον λόγο της, αποδίδοντας, ταυτόχρονα, "φόρο τιμής" και στις δύο ταυτότητές της που συνθέτουν τον διπολιτισμό της.

B. Παραδείγματα ΕΚ στο γραπτό δίγλωσσο λόγο

Τα παρακάτω παραδείγματα προέρχονται από το έργο του ελληνο-αυστραλιανού ποιητή Π.Ο. και συγκεκριμένα από το έργο του "FitzroyPoems". Το έργο του Π.Ο. είναι πρωτοποριακό για το χώρο της μετανάστευσης και του πολυπολιτισμού. Ο Π.Ο., Ελληνο-αυστραλός δεύτερης γενιάς, ακούει με μεγάλη προσοχή τη φωνή και τις εμπειρίες των μεταναστών γύρω του και τις αποτυπώνει στο έργο του. Έτσι, αξιοποιώντας την πολιτισμική ιδιαιτερότητα των μεταναστών, χαρτογραφεί την πορεία του πολυπολιτισμού. Η σημασία του έργου του για την κατανόηση της ιδεολογικής διάστασης της ΕΚ θα γίνει πιο ξεκάθαρη μέσα από τα παραδείγματα-αποσπάσματα που ακολουθούν. Δίπλα από το κάθε απόσπασμα δίνεται η μετάφρασή του στα ελληνικά, όπου υπογραμμίζονται οι λέξεις που στο πρωτότυπο αποτελούν παραδείγματα ΕΚ από τη γλώσσα-βάση σε μία δεύτερη, ενώ με πλάγια σηματοδοτούνται οι διαλεκτικές λέξεις.

1. Greek

Na mi	Να μη
Fukun	fuking
Vrizzzzis!	Βρίζεις!
Mi kanis	Μη κάνεις
t-o	το
mistayk.	Λάθος.
Tha s-e	Θα σε
Kop-so	κόψω
t-o kefali!	Το κεφάλι!
Pros-eks-e.	Πρόσεξε.

Pros-eks-e!	Πρόσεξε!
Eye fix yoo Up!	Θα σε τακτοποιήσω!
...	...
Vzzzzev-Zek!	Ζεβζέκη!
Tembeli!	Τεμπέλη!
/	/
Blaaja!	Χαραμοφάη!

Ο Π.Ο. γράφει τα ελληνικά με λατινικούς χαρακτήρες τόσο για να είναι προσβάσιμα τα ποιήματά του στην ευρύτερη κοινωνία, όσο γιατί η δική του γνώση των ελληνικών είναι κυρίως προφορική. Μέσα από το παραπάνω απόσπασμα, έρχεται στο προσκήνιο και η ιδιαίτερη καταγωγή του με τη χρήση της λέξης "vzzzzevzek" (= ζεβζέκη) από την ποντιακή ποικιλία. Μέσα από την εναλλαγή αυτή δίνει φωνή στην πρώτη γενιά των μεταναστών των οποίων την πραγματικότητα επιχειρεί να εκφράσει. Η πρώτη γενιά δεν έχει πρόσβαση στη γλώσσα της χώρας υποδοχής έτσι ώστε να μπορεί να χειρίζεται την κυρίαρχη ποικιλία της αγγλικής. Χαρακτηριστική είναι η πρόταση "Eye fix yoo up" όπου το "eye" παίρνει τη θέση του "I" για να δηλωθεί η μεταναστευτική ποικιλία και προφορά. Τα "σπασμένα" αγγλικά γίνονται ο κώδικας μέσα από τον οποίο φιλτράρεται ολόκληρη η κοινωνία της χώρας υποδοχής. Υπό το πρίσμα της λήψης και πρόσβασης στην κυρίαρχη κοινωνία, η οποία, κατά κύριο λόγο, πραγματοποιείται γλωσσικά, η ΕΚ αποκτά σημαντικές πολιτικές και ιδεολογικές διαστάσεις. Η ΕΚ είναι ο κώδικας που δηλώνει με πληρότητα τα βιώματα, τα συναισθήματα και τις σκέψεις των δίγλωσσων και διπολιτισμικών ατόμων. Αξιοσημείωτη είναι η προσταγή "Να μη fucking βρίζεις» της οποίας το νόημα ακυρώνεται με τη χρήση από τον ομιλητή της βρισιάς «fucking". Πιθανώς, η χρήση της ΕΚ εδώ να παρέχει τη δυνατότητα στον ομιλητή να υπερβεί το παράδοξο της δήλωσης αυτής (Tsokalidou, 1995). Το δεύτερο απόσπασμα από το έργο του Π.Ο. έχει επίσης πολύ ενδιαφέρον.

2. Chris

Chris	Ο Chris
Comes into	μπαίνει μέσα
The shop:for the	στο μαγαζί για
4th day in	την 4η μέρα στη
row.	σειρά

The old man	Ο ηλικιωμένος
Who retired years ago	που βγήκε στη σύνταξη πριν χρόνια
Says: "H-ul-o Hris! Vvrik-es Th-oolya?"	Λέει: «Γειά σου Χρις! Βρήκες Δουλειά?»
He says: "No"	Λέει: «Όχι»
"Yoo n-o look inuf"	«Δεν ψάχνεις αρκετά»
the old man says: "G-el fren, g-el fren!"	λέει ο γέρος «Φιλενάδες, Φιλενάδες!
I g-omina tha ton traav-ay"	Η γκόμενα θα τον τραβάει
(he says To the rest of the shop).	(λέει Στο υπόλοιπο μαγαζί).

(Π.Ο., Fitzroy Poems)

Ο Chris ανήκει στη δεύτερη γενιά των Ελλήνων της Αυστραλίας και ο ηλικιωμένος στην πρώτη. Αυτό μας γίνεται κατανοητό μέσα από την ΕΚ ανάμεσα στα αγγλικά του ποιητή που σχολιάζει και τα μεταναστευτικά αγγλικά αυτού που απευθύνεται στον Chris («H-ul-o Hris! ... Yoo n-o look inuf"). Εναλλαγή όμως γίνεται και από τα αγγλικά του μετανάστη στα ελληνικά («g-el fren! I g-omina tha ton traav-ay"). Με την ΕΚ ο Π.Ο. κατορθώνει να εκφράσει, ανάμεσα στα άλλα, το χάσμα που χωρίζει τις δύο γενιές και που έχει να κάνει με τα διαφορετικά βιώματα και αντιλήψεις τους (λ.χ. για την ύπαρξη ευκαιριών για εργασία). Το χάσμα αυτό γίνεται ακόμη πιο εμφανές με τους διαφορετικούς κώδικες επικοινωνίας που αντιστοιχούν στην κάθε γενιά. Επίσης, η ΕΚ γίνεται και φορέας εξουσιαστικού λόγου, όπως φαίνεται από το «Gelfren (=Girlfriend)! Η γκόμενα θα τον τραβάει!». Ο ηλικιωμένος, που –σημειώνει ο ποιητής- εδώ και χρόνια έχει πάρει σύνταξη, θεωρεί ότι γνωρίζει καλύτερα τις συνθήκες εργασίας που ισχύουν για τον Chris και έχει βγάλει την ετυμηγορία του σε σχέση με το λόγο για τον οποίο δεν βρίσκει δουλειά ο νέος. Η ετυμηγορία ανακοινώνεται και στους δύο κώδικες, αλλά κυρίως στα ελληνικά μιας και απευθύνεται στο ελληνόφωνο ακροατήριο του καφενείου (πρώτης γενιάς). Έτσι για τον Chris γίνεται ακόμη πιο σκληρή και απόμακρη η κριτική στάση του ηλικιωμένου. Μέσα στο πλαίσιο του ελληνικού καφενείου της Μελβούρνης, όπου και διαδραματίζονται τα περισσότερα από τα ποιήματα του Π.Ο., την εξουσία και τον πρώτο λόγο κατέχει η πρώτη γενιά, της οποίας ισχυρός κώδικας επικοινωνίας είναι η ελληνική γλώσσα. Αυτό όμως ανατρέπεται μόλις κλείσει η πόρτα του καφενείου και ανοίξει η πόρτα της εξωτερικής πολυπολιτισμικής κοινωνίας, στην οποία κυριαρχεί ο δεύτερος, ασθενής, «σπασμένος» κώδικας των μεταναστών της πρώτης γενιάς.

Σε κάποιες από τις καθημερινές συνέπειες του σπασμένου κώδικα πρόσληψης της πραγματικότητας αναφέρεται ο Π.Ο. σε άλλο ποίημά του της ίδιας συλλογής. Ο δίγλωσσος ποιητής περιγράφει την εμπειρία ενός εργάτη-μετανάστη που σχεδόν παράτησε τη δουλειά του στο εργοστάσιο όταν χρειάστηκε ένα σιδεροπρίονο και προσπάθησε να το ζητήσει από τον επιστάτη. Ο τελευταίος, όταν τον κατάλαβε, του είπε την λέξη στα αγγλικά «hacksaw». Ο μετανάστης όμως άκουσε "ekso" και κατάλαβε «έξω», με συνέπεια να αρχίσει να μαζεύει τα εργαλεία του για να φύγει. Την παρεξήγηση έλυσε ένας συνάδελφός του ελληνικής καταγωγής που εξήγησε και στους δύο τη διαφορά στη σημασία των ομόηχων λέξεων.

Πολυπολιτισμός και πολυγλωσσία σε μακροκοινωνικό επίπεδο περικλείουν την συνύπαρξη πολλών και διαφορετικών γλωσσών, τρόπων σκέψης, βιωμάτων, εμπειριών, προτεραιοτήτων, υποχρεώσεων και δικαιωμάτων. Αν και η συνύπαρξη αποτελεί προϋπόθεση για να γεφυρώνονται τα χάσματα των πολιτισμών, συχνά μέσω αυτής οι διαφορές τους γίνονται ακόμη εντονότερες. Η επαφή του αδύναμου με το ισχυρό μπορεί εν δυνάμει να ενισχύσει το πρώτο και να αμβλύνει το δεύτερο, αλλά συχνά οδηγεί στην περαιτέρω υποχώρηση του ανίσχυρου μπροστά στο άλλο, ισχυρότερο, πρωτεύον και κυρίαρχο στοιχείο. Στη διαδικασία επαφής τους δεν είναι όλες οι γλώσσες ισότιμα μέλη, είναι όμως ισάξια για τα δίγλωσσα άτομα και τις κοινότητές τους. Η ΕΚ στη δίγλωσση επικοινωνία γίνεται φορέας διατήρησης της ασθενούς γλώσσας μας δίπλα στην κυρίαρχη του περιβάλλοντός μας. Επομένως, ο μόνος τρόπος που μας απομένει για να διαφυλάξουμε το ασθενές γλωσσικό ή πολιτισμικό στοιχείο είναι μέσω της αντιπαραβολής του με το ισχυρό. Αυτό ακριβώς είναι που επιτυγχάνεται μέσα από την Εναλλαγή Κωδίκων, γλωσσικών και πολιτισμικών.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η ΕΚ είναι ένα από τα σημαντικότερα θέματα που αφορούν τον χώρο της επαφής των γλωσσών και τη μελέτη των δίγλωσσων ατόμων και κοινοτήτων. Για τη μελέτη της ΕΚ έχουν προταθεί γραμματικά, μορφολογικά και σημασιολογικά κριτήρια και επίπεδα ανάλυσης. Με αφετηρία τη σημασιολογική προσέγγιση του θέματος μπορούμε να διερευνήσουμε και να εκτιμήσουμε το εύρος των επικοινωνιακών λειτουργιών της ΕΚ για τα δίγλωσσα άτομα. Η ΕΚ ως γενικότερο χαρακτηριστικό του δίγλωσσου λόγου εκφράζει τη δίγλωσση ταυτότητα και πραγματικότητα, επιτρέποντας στους/στις δίγλωσσους/ες να μην επιλέγουν ένα μόνο συγκεκριμένο κώδικα.

Από την άλλη μεριά, σε μακροκοινωνικό επίπεδο, η ΕΚ εκφράζει τη φύση του πολυπολιτισμού εν γένει. Το γεγονός αυτό έρχεται στην επιφάνεια μέσα από το έργο του Π.Ο., αλλά και από κάθε προσπάθεια που έχει ως στόχο της να αποτυπώσει τη μεταναστευτική πραγματικότητα. Η μελέτη, καταγραφή και αποδοχή της γλωσσικής

ποικιλίας των δίγλωσσων είναι σημαντική όχι μόνο ως αυτοσκοπός, αλλά και ως απαραίτητο στάδιο για τον επαναπροσδιορισμό της γλωσσικής νόρμας εν γένει. Οι μικτής προέλευσης λέξης που συμπληρώνουν τον λόγο των δίγλωσσων, σπάζοντας τους γραμματικούς κανόνες των γλωσσών από τις οποίες προέρχονται, περικλείουν τη δίγλωσση εμπειρία. Η «στιγματισμένη» προφορά δεν παραπέμπει μόνο σε έναν ιδιόμορφο τρόπο έκφρασης, αλλά επίσης και σε έναν «σπασμένο» τρόπο λήψης του εξωτερικού κόσμου από τους/τις μετανάστες/τριες. Η χρήση της γλωσσικής ποικιλίας των μεταναστών και στο γραπτό λόγο μπορεί να οδηγήσει στην καταξίωσή της ως θεμιτού γλωσσικού κώδικα, ενός κώδικα που, από τη φύση του, παραπέμπει σε εξωγλωσσικά, κοινωνικά, πολιτισμικά και πολιτικά θέματα. Πέρα από την καταξίωση, όμως, η ΕΚ συμβάλλει ουσιαστικά στη διατήρηση των ασθενών γλωσσών, οι οποίες μόνο σε συνάρτηση με τις ισχυρές θα μπορέσουν να κληροδοτηθούν στις νεότερες γενιές.

Μέσα από την ανάλυση της ΕΚ, λοιπόν, ερχόμαστε αντιμέτωποι/ες με μια σειρά από θέματα και προβληματισμούς που διεκδικούν την προσοχή, το ενδιαφέρον αλλά και τη φροντίδα μας. Είναι προφανές ότι η συνειδητοποίηση της ιδιαίτερης σημασίας και αξίας της ΕΚ και των διγλωσσικών φαινομένων γενικότερα θα επηρεάσουν τη συμπεριφορά και τις απόψεις μας σε κάθε επίπεδο της ζωής μας στην πολυπολιτισμική κοινωνία που ζούμε. Θα αποτελέσει σταθερό θεμέλιο για την ειλικρινή αποδοχή του διαφορετικού. Ο επαναπροσδιορισμός της επικοινωνιακής πράξης, μέσα από το πρίσμα της διγλωσσίας και της ΕΚ, μας οδηγεί στην ανατροπή και τον επαναπροσδιορισμό της γλωσσικής και, κατ' επέκταση, πολιτισμικής νόρμας γενικότερα. Κλείνω με ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διγλωσσίας και διπολιτισμού από το κείμενο «Ο Καραγκιόζης Μετανάστης στην Αυστραλία» που χρησιμοποιήθηκε σε μία τάξη της Μελβούρνης:

Κολλητήρι, πήγαινε, παιδί μου στο «γιάρι», πάρε

την «μπασκέτα» και βαλ' την στο «κάρο», στο «μπούτι»

... «Γκόου» γιατί θέλω να τελειώσω τα «φένσια».

Βιβλιογραφία

Bettoni, C. (1981) Italian in North Queensland. James Cook University of North Queensland: Capricornia (Occasional monographs of the Department of Linguistics).

Blom, J.P. and J.J. Gumperz (1972) Social meaning in linguistic structures: code-switching in Norway. In J.J. Gumperz and D. Hymes (eds) Directions in Sociolinguistics. New York: Holt, Rinehart and Winston, pp. 407-434.

Clyne, M. (1967) Transference and Triggering. The Hague: Martinus Nijhof.

Clyne, M. (1982) Multilingual Australia. Melbourne: River Seine Publications.

Cummins, J. (1999) Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας (Εισαγωγή-Επιμέλεια Ε. Σκούρτου), Αθήνα: Gutenberg/Διαπολιτισμική Παιδαγωγική/5.

Gardner-Chloros, P. (1984) Code-switching in relation to language contact and convergence. In G. Luedi (ed.) Actes du 2e colloque sur le bilinguisme. Universite de Neuchatel. Tubingen, Germany: Max Niemeyer, pp. 99-113.

Gardner-Chloros, P. (1995) Code-switching in community, regional and national repertoires. In Milroy, L & P. Muysken (eds) One speaker, two languages. Cambridge: Cambridge University Press.

Grosjean, F. (1990) The psycholinguistics of language contact and code-switching: concepts, methodology and data. In Papers for the workshop on concepts, methodology and data. Basel: European Science Foundation Network on Code-switching and Language Contact, pp. 105-116.

Gumperz, J.J. (1982) Conversational code-switching. In J.J. Gumperz (ed.) Discourse strategies. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 59-99.

Hasselmo, N. (1970) Code-switching and modes of speaking. In G. Gilbert (ed.) Texas Studies in Bilingualism. Berlin: de Gruyter, pp. 179-210.

Haugen, E. (1953) The Norwegian Language in America: A study in bilingual behaviour. Philadelphia: University of Pennsylvania Press [Reprinted in 1969. Bloomington: Indiana University Press].

Horvath, V. (1985) Variation in Australian English. Cambridge: Cambridge University Press.

Le Page, R. B. and A. Tabouret-Keller (1985) Acts of Identity. Creole-based approaches to language and ethnicity. Cambridge: Cambridge University Press.

Milroy, L. & P. Muysken (1995) *One speaker, two languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Myers-Scotton, C. (1988) Codeswitching as indexical of social negotiations. In M. Heller (ed.) *Codeswitching Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 151-186.

Myers-Scotton, C. (1990) Codeswitching and borrowing: Interpersonal and macrolevel meaning. In R. Jacobson (ed.) *Codeswitching as a worldwide phenomenon*. N.Y.: Peter Lang Publishing, Inc., pp. 85-110.

Nishimura, M. (1985) *Intrasentential code-switching in Japanese-English*. PhD Thesis, University of Pennsylvania.

Pauwels, A. (1983) *Limburgs and Swabian in Australia*. PhD Thesis, Monash University.

Π.Ο., (1989) *Fitzroy Poems*. Melbourne: Collective Effort Press.

Poplack, S. (1980) Sometimes I'll start a sentence in English y termino en español: Toward a typology of code-switching. *Linguistics*, 18, 581-616.

Poplack, S. & D. Sankoff (1988) Code-switching. In U. Ammon, N. Dittmar and K.J. Mattheiner (eds) *Sociolinguistics: An International Handbook of Language and Society*. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 1174-1180.

Romaine, S. (1989) *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell.

Τσοκαλίδου, Ρ. (1994) *Cracking the Code-An Insight into Code-switching and Gender among Second Generation Greek-Australians*. PhD Thesis, Monash University, Australia.

Tsokalidou, R. (1995) Π.Ο.: The poet who cracked the code. *Southerly 55/4*, Sydney: The English Association, pp. 54-65.